

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΕΚΟΥ

ΒΑΣΙΣΜΕΝΟ ΣΕ ΑΛΗΘΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Το καλό μπλε σερβίτσιο**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Ιφιγένεια Τέκου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριακή Κάσση

ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά, Ελένη Σταυροπούλου

© Ιφιγένεια Τέκου, 2021

© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Alison Burford/Arcangel,

Hulton Archive/Getty Images/Ideal Image

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2021

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2021

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3802-3

Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3803-0

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο κημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτίου.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Από το 1979

Έδρα:

Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο:

Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Publishers since 1979

Head Office:

121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore:

13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece

Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr

www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΕΚΟΥ

Το καλό
μηδεν οεβίνοιο

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Μνήμες χαμένες στην άμμο, Κέδρος, 2014

Θάλασσες μας χώρισαν, Διόπτρα, 2015

Να ονειρευτώ ξανά, Διόπτρα, 2016

*Απόντες στα όνειρα (συλλογή διηγημάτων),
εκδόσεις Βακχικών, 2018*

Για παιδιά:

Αγάπα το ή παράτα το, Λιβάνης, 2015

Από τις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ κυκλοφορούν:

Το τελευταίο φως, 2018

Η μοίρα της Πηνελόπης, 2019

Δεξί κίτρινο λουστρίνι, 2020

Για παιδιά:

Υολο – Ζεις μονάχα μια φορά, 2017

Ο τόπος όπου γεννιόμαστε επιστρέφει σ' εμάς. Μεταμορφώνεται σε ημικρανίες, στομαχόπονους, αϋπνίες. Βρίσκεται στον τρόπο που ξυπνάμε μερικές φορές νιώθοντας ότι πέφτουμε στο κενό, ψάχνοντας τον διακόπτη του πορτατίφ, βέβαιοι πως όλα όσα χτίσαμε χάθηκαν μες στη νύχτα. Γινόμαστε ξένοι για τον τόπο που μας γέννησε. Εκείνος δε θα μας αναγνώριζε, αλλά εμείς θα τον αναγνωρίζουμε πάντα. Είναι το ίδιο μας το μεδούλι· μπολιάζεται μέσα μας. Αν μας γύριζε κανείς απ' την ανάποδη, θα βλέπε χάρτες χαραγμένους στην πίσω πλευρά του δέρματός μας μην τυχόν και χάσουμε τον δρόμο της επιστροφής.*

Εξορία είναι το ανυπόφορο εξαναγκαστικό ρήγμα μεταξύ ενός ανθρώπινου όντος και της γενέθλιας γης του – μεταξύ του εαυτού του και του αληθινού του σπιτιού. Η λύπη που ακολουθεί αυτό το ρήγμα δεν ξεπερνιέται ποτέ.**

Ξένοι, αυτή είναι,
αυτή είναι η πατρίδα μου,
εδώ γεννήθηκα κι εδώ ζουν τα όνειρά μου***

---

* Από το μυθιστόρημα της Ντέιζι Τζόνσον, *Κάτω από την επιφάνεια*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2019.

** Απόσπασμα από το κείμενο του γνωστού Παλαιστίνιου πολιτικού στοχαστή Έντουαρντ Σαϊντ, «Αναστοχασμοί για την εξορία».

*** Πάμπλο Νερούδα, *Ταξίδια και γυρισμοί*.

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Μου πήρε πολλά χρόνια, είναι αλήθεια, μέχρι να αποφασίσω να γράψω ένα μυθιστόρημα για τη Σμύρνη. Θα το είχα επιχειρήσει ενδεχομένως νωρίτερα, αλλά πάντα δρούσε ανασταλτικά η πληθώρα βιβλίων με σχετική θεματολογία που ήδη κυκλοφορούν στο εμπόριο και έχουν αγαπηθεί από το ευρύ κοινό. Προβληματίζομαι λοιπόν για το τι παραπάνω θα μπορούσα να προσθέσω στην υπάρχουσα βιβλιογραφία μέχρι που κατέληξα πως η ανάγκη μου να αποτυπώσω γραπτώς μερικές από τις οικογενειακές αναμνήσεις –όλες τρυφερές και πολύτιμες– είναι μεγαλύτερη και σπουδαιότερη από τη ματαιοδοξία μου.

Κορδελιώτισσα ήταν η γιαγιά μου η Νίτσα. Στο προάστιο Παπά Σκάλα ζούσε μέχρι τα εννιά της χρόνια. Όμορφα και ανέμελα χρόνια, όπως μου είχε πει. Και έπειτα η μοίρα γύρισε το γρανάζι κι άρχισε μια αλληλουχία τραγικών συμβάντων. Πρώτα έχασε τον πατέρα της στο μικρασιατικό μέτωπο, όπου είχε πάει να πολεμήσει ως εθελοντής, και, στη συνέχεια, υποχρεώθηκε να αφήσει τον γενέθλιο τόπο της κρατώντας ως τελευταία ανάμνηση στάχτες και αποκαΐδια.

Τη μέρα της μεγάλης φωτιάς που ο κόσμος έτρεχε να γλι-

τώσει και από τους τσέτες, η εννιάχρονη τότε γιαγιά μου έχασε τον αδελφό της. Το χέρι του τραβήχτηκε βίαια από το χέρι της μητέρας του, της Μαρίας, και δεν τον ξαναείδαν. Χρόνος δεν υπήρχε να τον αναζητήσουν ή να θρηνήσουν καθώς έτρεχαν να ξεφύγουν από σίγουρο θάνατο. Μια μάνα και μια κόρη. Μαζί τους κουβαλούσαν μονάχα το οικογενειακό σερβίτσιο, μάρκας Ντελφτ, και τις χρυσές λίρες της σωτηρίας. Μερικές λίρες τις έθαψαν στον κήπο του σπιτιού μαζί με την εικόνα της Παναγίας –η ραπτομηχανή Σίνγκερ πετάχτηκε στο πηγάδι μήπως και την έβρισκαν όταν επέστρεφαν, αλλά πού;– και από όσες είχαν μαζί τους ένα μέρος δόθηκε στον βαρκάρη που τις πήγε στη Χίο, ενώ οι υπόλοιπες θα τις βοηθούσαν να κάνουν ένα νέο ξεκίνημα.

Το καινούργιο τους σπιτικό έμελλε να 'ναι αρχικά στον συνοικισμό του Πολυγώνου κοντά στη Σχολή Ευελπίδων στην Αθήνα και κατόπιν στην Κωνσταντινούπολη, όπου την αισθάνθηκαν περισσότερο οικεία. Μέχρι το 1955 με το θλιβερό πογκρόμ, τα λεγόμενα Σεπτεμβριανά, έζησαν ήρεμα και ευτυχισμένα χρόνια. Οι απελάσεις του 1964 ήταν η χαριστική βολή, και ο γυρισμός στην αφιλόξενη Ελλάδα, μονόδρομος.

Η γιαγιά μου ποτέ δε σταμάτησε να σκέφτεται τον τόπο της και τον Νίκο, τον αδελφό που έχασε. Διαρκώς τον αναζητούσε ελπίζοντας να βρίσκεται κάπου ζωντανός και πάντοτε προσδοκούσε να επιστρέψει στη Σμύρνη και την Πόλη, αν και όσες φορές τής το προτείναμε τα χρόνια που ακολούθησαν αρνιόταν πεισματικά, γιατί, όπως έλεγε βουρκωμένη, δεν ήθελε να νιώσει ξένη στην πατρίδα της. Πατρίδα της θεωρούσε και τα δύο αυτά μέρη και έτσι έμαθα να τα λογαριάζω κι εγώ.

Όταν ήμουν μικρή, της άρεσε, και μου άρεσε, να μου διη-

γείται διάφορες ιστορίες. Κάποιες από αυτές ήταν δικά της βιώματα –θυμόταν περισσότερο τη ζωή της στην Πόλη–, κάποιες άλλες αποτελούσαν ακούσματα από τη μητέρα της από τη Σμύρνη. Θυμάμαι πάντως πως ό,τι ιστορία και αν μου έλεγε, στο τέλος κατέληγε με τα μάτια της θολά από τα δάκρυα και όταν τη ρωτούσα γιατί, εκείνη απαντούσε «δεν μπορείς να καταλάβεις». Κι όμως. Σιγά σιγά καταλάβαινα, και ο πόνος της έγινε με έναν μυστήριο τρόπο και δικός μου.

Πολλά χρόνια αργότερα και ενώ η γιαγιά μου είχε πεθάνει, διάβασα όσα είχε γράψει η καθηγήτρια κλινικής ψυχολογίας Λίμπυ Τατά Αρσέλ για το διαγενεαλογικό τραύμα και τη διαγενεαλογική μετάδοση τραυματικών εμπειριών. Τότε συνειδητοποίησα ότι ο πόνος για τις χαμένες πατρίδες είναι κάτι που μεταδίδεται από γενιά σε γενιά, μαζί με τις αναμνήσεις –καλές και κακές–, τα συναισθήματα, τις σκέψεις, τα πολιτισμικά έθιμα.

Το τελευταίο φαγητό που έφαγε η γιαγιά μου προτού εγκαταλείψει άρον άρον τη Σμύρνη ήταν τα σουτζουκάκια. Έκτοτε, πριν τα γευτεί, πάντα έκανε τον σταυρό της λέγοντας «σε καλό να μας βγει». Ασυναίσθητα το ίδιο κάνω κι εγώ όταν γεύομαι αυτό το υπέροχο φαγητό και ας με κοιτάζουν περιέργα όσοι δεν ξέρουν τον λόγο.

Αυτό λοιπόν το βιβλίο, πέρα από μια πιεστική εσωτερική ανάγκη δική μου να εκφράσω σκέψεις και συναισθήματα που συγκεντρώθηκαν μέσα μου κατά τη διάρκεια της παιδικής και ενήλικης ζωής μου, αποτελεί και φόρο τιμής στη γυναίκα που με μεγάλωσε, στην πιο δυνατή, δοτική και τσαχπίνα Σμυρνια που είχα την τύχη να αποκαλώ «νενέ» κι εκείνη «γιαβρί μου». Σε αυτή λοιπόν, που δε σταμάτησε ποτέ να προσφέρει ενώ η

ίδια είχε χάσει τόσο πολλά, αφιερώνω το ποίημα του Θωμά Γκόρπα «Αναπόληση». Το ίδιο ποίημα αφιερώνω με όλη μου την αγάπη και στη Σμυρνιά γιαγιά του άντρα μου, τη γλυκιά Πιπίτσα, επειδή τον φρόντιζε, τον λάτρευε και τον βοήθησε να πιστέψει στον εαυτό του, κάτι που άλλαξε όλη του τη ζωή.

*Θα καταργήσω τον ουρανό θα καταργήσω τη γη
και θ' αφήσω μόνο ένα ουζερί
για ένα πιστό για ένα τραγούδι για ένα χορό
κ' εσύ
να περνάς απ' έξω.**

---

* Ποίημα του Θωμά Γκόρπα με τίτλο «Αναπόληση», *Γκόρπας: Τα ποιήματα (1957-1983)*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα 2015.

Σμόρνη, Νοέμβριος 1913

ΤΑ ΠΟΔΙΑ ΤΗΣ ΜΑΡΓΗΣ έτρεμαν καθώς διέσχιζε βιαστικά τα καλντερίμια της συνοικίας Νταμλατζίκ, και δεν έφταιγε που κολλούσαν πάνω της τα βρεγμένα ρούχα προξενώντας της ρίγη, αλλά η τρομαχτική βεβαιότητα πως κάποιος την ακολουθούσε από την ώρα που είχε αφήσει το σπίτι της Φαντίμ Ασκέρι, της γυναίκας ενός από τα βασικά στελέχη της Τεσκιλάτ-ι-Μαχσούσα*. Μεσ στο μυαλό της μόνο μια σκέψη κυριαρχούσε: έπρεπε οπωσδήποτε να ξεφύγει από τον διώκτη της και να επιστρέψει σάα στην οικογένειά της.

Μετάνιωνε. Πόσο μετάνιωνε για την επιπολαιότητα και την απερισκεψία που είχε επιδείξει πριν από μερικούς μήνες, όταν δέχτηκε την πρόταση της SIS –της Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών της Μεγάλης Βρετανίας– να υποκλέψει έγγραφα της Οθωμανικής Μυστικής Υπηρεσίας. Ας όψεται η ανάγκη και η καταραμένη φτώχεια, αλλιώς δεν υπήρχε περίπτωση να παίξει τη ζωή της κορόνα γράμματα για χάρη των Βρετανών. «Θα αμειφθεις για τον κόπο σου και το ρίσκο που

---

* Teşkilât-ı Mahsusa: Οθωμανική Μυστική Υπηρεσία. Τα μέλη της είχαν συμμετάσχει ενεργά στη γενοκτονία των Αρμενίων και στις εκκαθαριστικές διώξεις εναντίον χριστιανικών πληθυσμών στην Ανατολία.

θα πάρεις», την είχε διαβεβαιώσει ο Έντουαρντ, ο σύνδεσμός της με τη SIS, με τον οποίο προέκυψε μια βαθιά φιλία, ίσως και κάτι παραπάνω από τη δική της πλευρά. Άλλο πράγμα όμως τα αισθήματα και άλλο οι δουλειές, που μπορεί να σου κοστίσουν το κεφάλι.

Να που τώρα είχε αναδυθεί από μέσα της ένα συναίσθημα που όμοιό του δεν είχε ξαναιώσει ποτέ· ένας παραλυτικός φόβος και η συνειδητοποίηση ότι της είχαν απομείνει μονάχα μερικές στιγμές καθάριας και διαυγούς σκέψης, μονάχα μερικές στιγμές ζωής. Και δεν ήταν ο ίδιος ο θάνατος, η παύση της ύπαρξής της που την έκανε να τρέμει, αλλά το γεγονός ότι δε θα ξανάβλεπε τα παιδιά της, που άλλον δεν είχαν από εκείνη για να τα φροντίσει.

Ο Αλέκος; Αυτός δε λογιζόταν σύζυγος, πατέρας ή έστω άνθρωπος, αφού είχε χαθεί από καιρό μες στο πιετό και στην αυτολύπηση – έτσι συμβαίνει καμιά φορά όταν αλλιώς τα περιμένεις από τη ζωή κι αλλιώς σου ῥχονται. Σάμπως εκείνη είχε μείνει αλώβητη από τη μικροψυχία της μοίρας να της στείλει παιδί λειψό στο μυαλό, που θα χρειαζόταν διαρκώς κάποιον να το φροντίζει και ποτέ δε θα πρόσφερε στους γονείς του τις χαρές ενός υγιούς παιδιού; Η φύση της μάνας όμως είναι αλλιώς. Πάνω από τη δική της απογοήτευση, την απελπισία και τη διάψευση των προσδοκιών βάζει την ευθύνη που έχει απέναντι στο πλάσμα που έφερε στον κόσμο.

Ποτέ δεν ξεσυνερίστηκε τον Αλέκο επειδή φάνηκε λίγος απέναντι στις περιστάσεις και δεν της στάθηκε όσο έπρεπε ούτε επειδή γυρνούσε συνέχεια μεθυσμένος και έτοιμος για καβγά από τον καφενέ στην προκυμαία όπου δούλευε ως μουσικός. Τόσα άντεχε η καρδιά του, τόσα έκανε. Καθείς έχει τον

τρόπο του για να αντιμετωπίζει τα δύσκολα. Αυτό όμως που δεν κατάφερε να του συγχωρήσει ήταν που την άφησε ξανά έγκυο κι ας ήξερε, κι ας του το 'χε βροντοφωνάξει δεκάδες φορές και με δεκάδες τρόπους πως δεν της είχε *πομίνει τακάτι** να φέρει άλλο ένα παιδί στον κόσμο. Μοναδική της σκέψη και έγνοια ήταν ο μικρός υπέροχος Διονύσης της. Πώς γινόταν, με τι κουράγιο και ψυχικά αποθέματα θα μεγάλωνε ακόμα ένα παιδί με τις ίδιες ανάγκες ή, ακόμα χειρότερα, ένα φυσιολογικό παιδί, που δε θα αποτελούσε ποτέ την προτεραιότητα των γονιών του γιατί η προσοχή τους θα ήταν στραμμένη στο πιο αδύναμο;

Διδώ βαφτίστηκε η κόρη τους. Σαν την όμορφη μα άτυχη πριγκίπισσα της ελληνικής μυθολογίας. Με μεγάλη δυσκολία είχε πείσει τον Αλέκο να μην της δώσουν το όνομα της μητέρας του, της μακαρίτισσας της Ευφρασίτσας. Έπρεπε να του κρεμάσει μούτρα για δύο ολάκερες εβδομάδες και να του θυμίσει, με τη σωστή δόση θυμού και πικρίας, εκείνο το βράδυ που δεν της είχε φερθεί με τον σεβασμό που της άξιζε και σχεδόν τη βίασε με σκοπό να την γαστρώσει.

Ανάθεμά τονε! Τόσο το 'θελε που το πέτυχε με τη μία κιόλας! Πίστευε, βλέπεις, πως το νέο μέλος θα κολλούσε τη σπασμένη οικογένειά τους, οι πληγωμένες καρδιές θα μαντάρωνταν και τα λάθη θα λησμονιούνταν. Μονίμως στα σύννεφα πετούσε ο Αλέκος και όλο γύρευε να προσαρμόσει τη ζωή στα μέτρα του αντί για το αντίστροφο. Κι όσο δε γινόταν το δικό του, τόσο κυλιόταν στη μιζέρια και σε μια ανυπόφορη γκρι-

---

* Δε μου πόμεινε τακάτι: δε μου έμεινε δύναμη, ενέργεια.

νια, που όχι μόνο δεν πρόσφεραν τίποτε, αλλά έκαναν τα πάντα χειρότερα. Δώσ' του μετά οι συγγνώμες ένα σωρό. «Σχώρα με, Μαργή μου! Ξέρω ότι είμαι σκάρτος και ότι δε σου φέρομαι όπως πρέπει». Αλλά και οι υποσχέσεις. Κι αυτές με τον σωρό. «Θα αλλάξω! Όρκο σου δίνω, να!» έλεγε κάνοντας τον σταυρό του και φιλώντας αμέσως μετά τα δάχτυλα που συμμετείχαν στην υπόσχεσή του στα θεία αλλά και σε εκείνη.

Αλλάζει άραγε ο άνθρωπος, είχε αναρωτηθεί η Μαργή αναρίθμητες φορές, και η μόνη απάντηση που κατάφερε να δώσει – ανάλογη των εμπειριών και της λιγοστής εκπαίδευσης που είχε λάβει – ήταν ότι, ναι, είναι δυνατό να αλλάξει αρκεί να το θέλει πραγματικά. Μάλλον εκεί βρισκόταν η ρίζα πολλών προβλημάτων· στη γνήσια αδιατάρακτη και ειλικρινή ανθρώπινη πρόθεση και βούληση που συνήθως απουσιάζουν.

Αχ, βρε Αλέκο! Αχ, βρε τζιτζίκο μου! Πόσα σεκλέτια μου 'φερες, πόσα φαρμάκια με πότισες που άλλη να 'ταν στη θέση μου όχι θα 'παυε να σ' αγαπά, μα θα σε σιχαινόταν κιόλας. Τέτοια ζεβζέκα είμαι του λόγου μου, βλέπεις. Νιώθω το ίδιο. Μπορεί και πότερο. Ανάθεμα κι αν καταλαβαίνω πού βρήκε τόπο η αγάπη να σταθεί.

Διασχίζοντας τώρα την οδό Ντερέ, που οδηγούσε στα Μουσουλμανικά Νεκροταφεία, η Μαργή αντιλήφθηκε πως η σκιά, η δίχως έλεος και αχνάρια σκιά που την είχε πάρει στο κατόπι, ολοένα μεγάλωνε. Βάλθηκε να τρέχει με ό,τι δύναμη της είχε απομείνει. Μαζί και η σκιά, που σχεδόν την είχε αγκαλιάσει. «Βοήθεια!» φώναξε, μα χωρίς να περιμένει στ' αλήθεια τίποτα. Τέτοια ώρα ψυχή ζώσα δεν κυκλοφορούσε σε αυτόν τον δρόμο. Ήταν καταδικασμένη. Τι το 'θελε να μπλεχτεί με κατασκοπίες; Μοδιστρούλα ήταν. Πανιά και υφάσματα έραβε

κι έκοβε. Και αυτό από ανάγκη. Να 'χουνε να φάνε και να ζήσουνε σαν άνθρωποι. Για μεγάλη τύχη το 'χε λογαριάσει στην αρχή που κοτζάμ Φαντίμ Ασκέρι ζήτησε από εκείνη να τη ράβει – εκείνη και όχι τη μαντάμ Ρεν Ζοκπά, που το ατελιέ της στην Ευρωπαϊκή Οδό θεωρούνταν το καλύτερο της Σμύρνης! *Επιτέλους, πιάσαμε την καλή!* είχε σκεφτεί, καθώς πρώτη φορά έπειτα από καιρό ένιωθε να πλημμυρίζει από αισιοδοξία.

Καλή γυναίκα η Τουρκάλα. Και σε ό,τι ήταν να της δώσει ως αμοιβή για τη δουλειά της πάντα πρόσθετε κατιτίς παραπάνω. «Για τα παιδιά», της έλεγε. Αισθανόταν άσχημα η Μαργή που την καλοσύνη αυτή την ξεπλήρωσε με προδοσία και ντρεπόταν ακόμα περισσότερο που τούτη η ντροπή κρατούσε μόνο μέχρι να πάρει στα χέρια της τις λίρες των Βρετανών. Εκατό τη φορά. Κι αν τα έγγραφα ή οι πληροφορίες που τους έδινε ήταν υψίστης σημασίας, το κέρδος ήταν μεγαλύτερο.

Κάτω από τη ραπτομηχανή της είχε κρυμμένες κι απείραχτες τις λίρες. Ιδέα δεν είχε ο Αλέκος. Αν τις έπαιρνε χαμπάρι, όλες στο πιωτό, στον τζόγο και στις ρουσπούδες, τις πληρωμένες ξεμυαλίστρες, στα Χιώτικα θα τις ξόδευε. Τέτοιος είχε καταντήσει πλέον ο αθεόφοβος. Αν η Μαργή έκανε τα στραβά μάτια για το καλό της οικογένειάς της, που ανάθεμα και αν ήξερε ποιο ήταν αυτό το καλό, σίγουρα δε θα έβαζε κανέναν ασίκη πάνω από τα παιδιά της. Μέχρι εκεί... της έκοβε. Και να που τώρα στράφι θα πήγαιναν τόσες λίρες. Κανείς δε θα τις έβρισκε, και τα παιδιά της, εκτός από ορφανά, θα 'χαν και πρόβλημα επιβίωσης.

Τα παιδιά. Να ποια σκέψη αξίζει να 'ναι η τελευταία σου και αυτή που θα σε συνοδεύσει στον άλλο κόσμο – αν υπάρχει. Τέτοια ώρα θα 'χαν καθίσει γύρω από το τραπέζι για να

φάνε. Ιμάμ μπαϊλντί τούς είχε ετοιμάσει από νωρίς, για να το βρουν έτοιμο όταν πεινάσουν. Ο Διονύσης θα έπαιζε με το φαγητό του ως συνήθως, εκνευρίζοντας τον πατέρα του. Τότε θα πεταγόταν η Διδώ και ως φύλακας άγγελος του αδελφού της θα αναλάμβανε να τον ταΐσει. Μέχρι εκείνη τη στιγμή δε θα την αναζητούσαν. Γνώριζαν πως καμιά φορά αργούσε, ιδίως όταν πήγαινε σε πελάτισσα στην τουρκική συνοικία.

Την ώρα του ύπνου θα τη γύρευαν. Ο δεκαπεντάχρονος Διονύσης θα έβαζε τα κλάματα μαθημένος όπως ήταν στις ιστορίες που του διηγούνταν, όλες βγαλμένες απ' το μυαλό της. Μόνο έτσι κατάφερνε να αποκοιμηθεί χωρίς προβλήματα. Προφανώς και αυτό το καθήκον θα το αναλάμβανε η μικρή της κόρη. Μόλις έντεκα ετών και στο εξής θα έπρεπε να επωμιστεί βαρύ φορτίο.

Μες στο μυαλό της Μαργής δεν υπήρχε η παραμικρή αμφιβολία ότι η έξυπνη και υπέροχη Διδώ, με τα παράξενα αλλά πανέμορφα μάτια, θα αναγκαζόταν να χάσει απότομα την παιδικότητά της και αντί να παίζει πινακωτή με τα γειτονόπουλα του μαχαλά, θα έπρεπε να φροντίζει τον προβληματικό αδελφό της. Από τον Αλέκο δεν περίμενε τίποτα. Τίποτα καλό, τουλάχιστον. Είχε αποδείξει ότι στα δύσκολα παραιτούνταν χωρίς τους ενδοιασμούς που προκύπτουν από την ηθική ή την αδιασάλευτη και ανιδιοτελή αγάπη που συνδέει τον γονιό με τα δημιουργήματά του.

Μια ανάσα βρισκόταν τώρα το κεφάλι της από το κεφάλι του θύτη της. Λίγο κοντύτερα να 'ταν και το μουστάκι του θα 'γδερνε το μέτωπό της. Το πρόσωπό του, ανέκφραστο σαν μάσκα, δε φανέρωνε κανενός είδους συναίσθημα και απ' αυτή την αφύσικη απάθεια μονάχα ένα συμπέρασμα μπορούσε

να εξαχθεί· ό,τι κι αν ετοιμαζόταν να της κάνει, σίγουρα το είχε κάνει και άλλες φορές, τόσες ώστε η πράξη του να μην τον αφήνει ξύπνιο τα βράδια.

Τα χέρια του τυλίχτηκαν γύρω από τον λαιμό της σφίγγοντάς τον. Η Μαργή αντιλαμβανόταν ότι ο άντρας δεν εξαντλούσε όλη του τη δύναμη πάνω στο λευκόσαρκο δέρμα της. Πιθανόν ήταν πεπεισμένος ότι το θύμα του θα υπέκυπτε με μια μέτριας δύναμης πίεση και η μάταιη αντίσταση που θα προέβαλλε δε θα κρατούσε παρά μόλις μερικά δευτερόλεπτα. Δίκιο είχε. Ίσα που πρόλαβε να νιώσει, όχι να δει, μια σύντομη αναλαμπή.

*Συνοικία Αγίου Δημητρίου
Σμύρνη, Μάρτιος 1914*

ΚΑΤΑ ΔΕΚΑΔΕΣ ΞΕΧΥΝΟΝΤΑΝ προς την έξοδο του σχολείου οι μαθήτριες της διώροφης σχολής θηλέων που βρισκόταν πίσω από τον ναό του Αγίου Δημητρίου. Όλες τους κουσέλευαν* και χαχάνιζαν υστερικά φέρνοντας στον νου της Διδώς τις κότες της κόνας Ελευθερίας που ἔμενε στον παρακάτω δρόμο. Πάντοτε, όποτε περνούσε από κει, τις φίλευε λίγα ψίχουλα ψωμιού, και αυτές, για να την ευχαριστήσουν, κακάριζαν ακόμα περισσότερο.

Δυστυχώς, σε αντίθεση με τις όρνιθες, από τις συμμαθήτριές της απουσίαζε οποιοδήποτε είδος ευγένειας και καλών τρόπων. Αμέσως μόλις αντίκριζαν τη Διδώ, τη στόλιζαν με επίθετα, που όχι μόνο δεν την κολάκευαν μα της έσχιζαν την καρδιά. Λωλοσερβάγια** και ζεβζέκα ήταν οι πιο ήπιοι από τους χαρακτηρισμούς που τις εκτόξευαν με κοροϊδία και μίσος, ενώ την αποκαλούσαν αφρίτη*** ρίχνοντάς της πέτρες όποτε κάρφωνε επίτηδες το βλέμμα της πάνω τους. Είχε τύχει,

---

* Κουτσομπολεύω.

** Παλαβή.

*** Δαίμονας.

βλέπεις, κάνα δυο φορές να κοιτάξει έντονα κάποια από αυτά τα βρομοκόριτσα και σχεδόν αμέσως να τους συμβεί κάτι άσχημο, με αποτέλεσμα να καταλήξουν να της προσάπτουν μέχρι και υπερφυσικές ικανότητες προκειμένου να βγάλουν το άχτι τους. Πόσο δελεαστικό και εύκολο ήταν να κατηγορήσουν το κορίτσι με τα μάτια της αβύσσου! Του πατέρα της ο χαρακτηρισμός. Μάλλον πετυχημένος.

Τα μάτια της. Ναι. Αυτά έφταιγαν για όλα. Το ένα καταγάλανο σαν τη θάλασσα και το άλλο έμοιαζε σαν να το 'χε βουτήξει μες στα σκατά των γαιϊδάρων. Λες και κάποια κακιασμένη και άσπλαχνη μάγισσα της τα 'χε χρωματίσει έτσι ώστε να την αποστρέφονται οι γύρω της. Μόνο η μητέρα και ο αδελφός της δεν την κοιτούσαν σαν να ήταν κάποιο παράξενο τέρας, αλλά η δική τους άποψη δε μετρούσε. Ποια μάνα θα λογάριαζε για άσχημο ή αλλόκοτο το παιδί της, κι όσο για τον αδελφό της, το λιγοστό μυαλό σε συνδυασμό με την αγνή του ψυχή δεν του επέτρεπαν να δει την ασχήμια στους ανθρώπους. Ευλογία πραγματική, από μια άποψη.

Ο πατέρας της διέφερε. Δεν αγαπούσε κανένα του παιδί. Για βάρος τα λογάριαζε. Η Διδώ ήταν σίγουρη γι' αυτό. Ντρεπόταν για τη διαφορετικότητά τους και σιχτίριζε το δίχως άλλο την κακή του τύχη. Την κόρη του τη σκιαζόταν κίολας. Φαινόταν από τον τρόπο που απέφευγε να την κοιτάζει όταν ήταν υποχρεωμένος να της απευθύνει τον λόγο. Η μάνα της, η γλυκιά Μαργή, στενοχωριόταν πολύ με τα τερτίπια του άντρα της και έσπευδε να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά του, όμως μάταια.

Η Διδώ, αν και μικρή στα χρόνια, διέθετε κοφτερό μυαλό και εξάλλου είχε ακούσει με τα ίδια της τα αυτιά την άποψη του πατέρα της για εκείνη. Κάποιο από τα πολλά βράδια που

καθόταν ξάγρυπνη στο κρεβάτι της τρέμοντας μήπως την επισκεφτεί και άλλος εφιάλτης, είχε γίνει άθελά της μάρτυρας σε έναν συζυγικό καβγά. Η Μαργή κατηγορούσε τον Αλέκο επειδή αδιαφορούσε για την οικογένειά του. «Τέτοιος πατέρας θες να 'σαι; Ψυχρός κι αδιάφορος; Ο Θεός σε ευλόγησε με δύο παιδιά κι έτσι φέρεσαι στο δώρο του;» Η απάντηση του πατέρα της ήταν άμεση. Σιγόβραζε καταπώς φαίνεται από καιρό μέσα του και όταν ήρθε η ώρα, όρμηξε δίχως φίλτρα και περιορισμούς. «Λωλάθηκες και βλέπεις τα παιδιά μας για δώρα, μωρή καψούλα*; Η οργή Του είναι που έπεσε πάνω στο σπιτικό μας. Ντιπ για ντιπ μαγκαφάς** ο γιος σου, και την κόρη σου κανείς δεν τηνε θέλει μ' αυτά τα μάτια της αβύσσου που σε κάνουν να ανατριχιάζεις σύγκορμος».

Η Διδώ δεν είχε ιδέα τότε ποια ήταν η άβυσσος, ωστόσο δε χρειαζόταν να γνωρίζει τη σημασία της λέξης προκειμένου να αντιληφθεί το γενικότερο νόημα και ούτε άλλωστε ήταν η πρώτη φορά που άκουγε άσχημα σχόλια για τα μάτια της, απλώς δεν περίμενε ποτέ ότι ο πατέρας της θα ήταν σαν τους υπόλοιπους. Πόσο τους μισούσε όλους! Και πόσο μισούσε τα μάτια της! Αν είχε το θάρρος, θα έχωνε τα δάχτυλα μέσα στο ασπράδι τους και θα τα ξερίζωνε. Τους τυφλούς όλοι τους συμπαθούσαν και τους λυπόταν. Κανείς δεν τους φοβόταν.

Οι συμμαθήτριάς της τώρα είχαν απομακρυνθεί από το σχολείο και, περπατώντας ανά δυάδες, κατευθύνονταν προς τα σπίτια τους. Έδειχναν ανακουφισμένες που τα μαθήματα είχαν επιτέλους τελειώσει, σε αντίθεση με τη Διδώ, που κόντευε

---

* Κακομοίρα.

** Χαζός.

να σκάσει από τη στενοχώρια της. Μετά τη μυστηριώδη εξαφάνιση της μητέρας της, ο Αλέκος δεν την άφηνε να πηγαίνει καθημερινά στο σχολείο. Την κρατούσε στο σπίτι για να προσέχει τον Διονύση, να συγγυρίζει και να μαγειρεύει παρ' όλα τα κλάματα και τα παρακάλια της. «Πόσο εγωίστρια είσαι!» της έλεγε. «Ποιος θα φροντίζει τον αδελφό σου τώρα που η μάνα σου μας παράτησε στο έλεος του Θεού; Θεε να τον αφήσεις μονάχο του και να τον βρει κανένα κακό;»

Για γέλια ήταν αν όχι για κλάματα τα λόγια του. Καθόλου δεν ενδιαφερόταν ο Αλέκος για τον γιο του, τον ένοιαζαν όμως οι κακές γλώσσες, που ήδη σχολίαζαν και κατέκριναν την πατρική του αφοσίωση. Έπειτα, υπήρχε και άλλος λόγος που ο Αλέκος έβαζε συνεχώς εμπόδια στην κόρη του για να μη μάθει γράμματα. Έβλεπε πώς φωτιζόταν το πρόσωπό της κάθε πρωί που 'ταν να φύγει για το σχολείο και με πόση μαυρίλα ήταν γιομάτο όταν επέστρεφε. Δεν την ήθελε ευτυχισμένη. Ήταν ξεκάθαρο. Της χρέωνε τη φυγή της γυναίκας του. Της το 'χε πει κατάμουτρα κιόλας, μα δίχως επιπλέον εξηγήσεις. Έδειχνε τόσο περιέργος και μπερδεμένος όταν της εξαπέλυε τις άδικες κατηγορίες! Σαν να μην τις πίστευε και ο ίδιος αναγνωρίζοντας κατά βάθος πως μοναδικός υπεύθυνος για τη διάλυση της οικογένειάς τους ήταν αυτός.

Φτάνοντας στο σοκάκι όπου βρισκόταν το σπίτι της, το σπίτι που χωρίς την παρουσία της μητέρας της δεν έμοιαζε με αγαπημένο καταφύγιο, η Διδώ άκουσε μια γυναικεία φωνή να την καλεί.

«Στάσου ένα λεπτό! Πες στον πατέρα σου πως πέθανε η Τασία του Αριστομένη και να 'ρθει να τηνε 'τοιμάσει. Να βιαστεί πες του, γιατί ο Αριστομένης παθαίνει ταραχή που 'χει

τη νεκρή στην κάμαρή του και τον έχουμε με τσι αμμωνίες».

Η Διδώ έγενεψε με το κεφάλι στη γυναίκα για να της δείξει ότι κατάλαβε και αμέσως μετά προσπάθησε να διανύσει τα λίγα μέτρα που τη χώριζαν από τη φυλακή της. Φάνταζε ακατόρθωτο. Άρχισαν να την πιάνουν οι ψεύτικοι πόνοι που δημιουργούσε το μυαλό στο σώμα όποτε ερχόταν ετούτη η ώρα. Ξαφνικά ζαλιζόταν, την πονούσε το στομάχι, και το δεξί της χέρι σαν να 'χε μουδιάσει. Να φύγει ήθελε. Να τρέξει όσο πιο μακριά γινόταν, και θα το έκανε αν δεν υπήρχε ο αδελφός της. Τον λάτρευε τον Διονύση. Τον λάτρευε, τον λυπόταν, του θύμωνε κίόλας. Πολύ συχνά του θύμωνε. Έφταιγε που τη χρειαζόταν κάθε ώρα και στιγμή, με αποτέλεσμα να μην έχει η Διδώ ζωή δική της για να ζήσει.

Ήταν ακόμα παιδί και ήδη αισθανόταν το βάρος και την κούραση μιας μεγάλης και καταπονημένης από τα χρόνια γυναίκας. «Έχεις όλη τη ζωή μπροστά σου, γιαβρί μου. Στο χέρι σου είναι να τηνε ζωγραφίζεις με όποια χρώματα θες», της είχε πει η μητέρα της μια Κυριακή που τη χτένιζε για να πάνε στην εκκλησία. Της το 'πε κι άλλες φορές σε παρόμοιες περιστάσεις. Διαφορετικά τα λόγια που χρησιμοποιούσε, όμως το νόημα παράμενε πάντα το ίδιο, και στο μυαλό της Διδώς μόνο ένα πράγμα σήμαινε· δεν υπήρχε ταβάνι στα όνειρα.

Κι ύστερα την επισκεπτόταν φουριόζα μια απορία τριβελίζοντας τις σκέψεις της κι όλα χαλνούσαν μεμιάς. Αφού έτσι πίστευε η μητέρα της τότε γιατί καθόταν με τον άπιστο Αλέκο, που γινόταν σκρου* στο μεθύσι και δεκάρα δεν έδινε για την

---

* Τύφλα στο μεθύσι. Επίσης, κυριολεκτικά είναι η προπέλα ατμόπλοιου.

οικογένειά του, και γιατί το χρώμα που 'χε ζωγραφίσει εκείνη για τη ζωή της ήταν μαύρο πίσσα;

«Διδώ! Διδώ!» φώναξε τρέχοντας προς το μέρος της ο μεγάλος της αδελφός, ενθουσιασμένος που την έβλεπε. Στα χέρια του κρατούσε έναν κιοφτέ που του έπεσε κατάχαμα καθώς σκόνταψε πάνω σε μια γλάστρα. Το τεράστιο χαμόγελο που φώτιζε μέχρι πριν από λίγο το πρόσωπό του τώρα είχε χαθεί δίνοντας τη θέση του στο παράπονο, που εκφραζόταν με γοερά κλάματα.

Η Διδώ δεν έχασε την ψυχραιμία της. Γνώριζε ακριβώς πώς να αντιμετωπίζει τις συχνές εναλλαγές στη διάθεσή του. Έβγαλε από τη σάκα της μια ζωγραφιά και του την έδωσε.

«Κοίτα τι έφτιαξα στο σχολείο. Για σένα! Θα τη βάλουμε δίπλα απ' το κρεβάτι σου για να τη βλέπεις όποτε θες», του είπε.

Ξανά χαμόγελο. Άρπαξε τη ζωγραφιά από τα χέρια της και άρχισε να την κοιτά συνεπαρμένος. Η Διδώ εκμεταλλεύτηκε την προσωρινή ευδαιμονία του και βάλθηκε να αναζητά τον πατέρα της μες στο σπίτι. Καθόταν στη σάλα και κρατώντας μια καράφα μπρούσκο διάβαζε την *Αμάλθεια*. Μόλις αντιλήφθηκε την παρουσία της, την κοίταξε ειρωνικά.

«Βλέπω, τον βρήκες τον δρόμο! Σκέφτηκα μήπως χάθηκες. Ελπίζω να μη με κάνεις να το μετανιώσω που σ' αφήνω ακόμα να πηγαίνεις σχολείο. Δεν είναι δική μου δουλειά να νταντεύω τον αδελφό σου».

Η Διδώ συγκρατήθηκε για να μην του απαντήσει πως η δική του δουλειά ήταν να ξημεροβραδιάζεται στον *Νέο Κόσμο**.

---

* Καφενείο με αυλή που βρισκόταν σε μια πλατεία στα βορειοδυτικά της συνοικίας του Αγίου Δημητρίου.

Επέστρεφε μόνο όταν του τέλειωναν τα χρήματα, και δυστυχώς επέστρεφε πάντα.

«Πέθανε η κυρα-Τασία. Μου 'στειλε χαμπάρι η κουνιάδα της. Να βιαστείς για δε θ' αντέξει η καρδιά του αντρός της να τη βλέπει σ' αυτό το χάλι».

«Α! Πέθανε η κακιασμένη καρακαηδόνα; Μόνο έτσι θα γλιτώναμε από το στόμα της. Τελικά, ίσως και να υπάρχει Θεός. Άντε πάρε τον αδελφό σου και πηγαίντε μια βόλτα. Ξέρεις ότι τρελαίνεται όταν βλέπει νεκρό».

Αναστέναξε βαριεστημένα η Διδώ. Πόσα είχαν αλλάξει στη ζωή της σε σημείο που δεν υπήρχε τίποτα γνώριμο για να της προσφέρει παρηγοριά και ανακούφιση. Μετά την εξαφάνιση της μητέρας της, ο Αλέκος πήρε κι άλλο τον κατήφορο και παρόλο που οι συνάδελφοι μουσικοί έκαναν αρκετή υπομονή μέχρι να συνέλθει, τελικά του 'δωσαν πόδι από τα Πολιτάκια*. Ύστερα απ' αυτό, όπου κι αν γύρευε δουλειά δεν είχε τύχη. Ούτε για χαμάλη δεν τον έπαιρναν. Το πήρε απόφαση λοιπόν κι εκείνος πως, αφού δεν τον θέλανε οι ζωντανοί, θα άνοιγε παρτίδες με τους πεθαμένους.

Με ελάχιστο κόπο, ο Αλέκος είχε καταφέρει να μετατρέψει την εξωτερική αποθήκη, που 'μοιαζε με ντάμι** και βρισκόταν δίπλα στο σπίτι, σε τόπο φροντίδας και προετοιμασίας των νεκρών λίγο πριν από την κηδεία. Περιέργως του άρεσε πολύ η καινούργια του ενασχόληση και ίσως γι' αυτό την έκανε

---

* Διάσημη μουσική κομπανία της Σμύρνης που έπαιζε στους καφενέδες της προκυμαίας.

** Πρόχειρο κτίσμα, συνήθως από ξερολιθιά, που κατασκεύαζαν οι αγρότες και οι κτηνοτρόφοι στους αγρούς, στα κτήματά τους.

τόσο καλά. Η Διδώ τον είχε παρακολουθήσει αρκετές φορές –πάντα στα κρυφά– να εφαρμόζει πιστά μια δική του ιεροτελεστία. Πρώτα έκλεινε με το χέρι τα μάτια του νεκρού, του 'δενε το σαγόνι με ένα μαντίλι, για να μη μένει το στόμα του ανοιχτό, και σταύρωνε τα χέρια του πάνω στο στήθος. Έπειτα, γυμνό όπως ήταν το άκαμπτο σώμα, το καθάριζε με ένα βαμβάκι περασμένο στο κρασί. Το σάβανο έμπαινε στο τέλος και περνιόταν πάντα από τον λαιμό.

Οι συγγενείς συνήθως περίμεναν από τον Αλέκο να πει καμιά προσευχή για την ψυχούλα του πεθαμένου, προκειμένου να αναπαυτεί καλύτερα, μα εκείνος δεν πίστευε στους μεταθανάτιους αναπαμούς. «Άμα φύγεις, έφυγες», έλεγε και ξανάλεγε πεισμένος για το σωστό των λόγων του. Ίσως όμως κάπου βαθιά μέσα του να διατηρούσε τον φόβο του Θεού και του αδικαίωτου νεκρού, γιατί συχνά έπιανε το βιολί και άρχιζε να παίζει. Ήταν τόσο όμορφη και συνάμα θλιβερή η μελωδία που έβγαине από το ξύλινο όργανο, ώστε ήταν αδύνατο για τη Διδώ να συγκρατήσει τα δάκρυά της. Χρήσιμα δάκρυα. Τη βοηθούσαν να ξαλαφρώσει. Της ξέπλεναν τον πόνο για τον θάνατο της μάνας της.

Όλοι οι γείτονες, οι φίλοι και οι γνωστοί πίστευαν πως η Μαργή είχε εγκαταλείψει την οικογένειά της. Παρόλο που έδειχναν να κατακρίνουν την απαράδεκτη πράξη της, στην πραγματικότητα θεωρούσαν απόλυτα φυσιολογική τη φυγή της. Ένα σωρό πληγές της είχε στείλει ο Θεός! Καμιά γυναίκα, κανένας άνθρωπος δε θα τις άντεχε τόσες μαζεμένες. Δεν την ξέρανε όμως καλά. Καθόλου δεν τη γνώριζαν εκείνοι που έσπευδαν να εκφράσουν την άποψή τους όπως ο Αλέκος. Η μάνα της ποτέ δε θα άφηνε τα παιδιά της. Ποτέ! Ναι, περνού-

σε δύσκολα και αγανακτούσε ώρες ώρες, όμως η αγάπη ξεχειλίζει από μέσα της και αυτή η αγάπη δεν είχε ούτε όρια ούτε όρους. Πόσο την πονούσε η απουσία της!

«Διονύση! Έλα! Πάμε να περπατήσουμε μέχρι το Φαρδύ», είπε στον αδελφό της.

«Ναι! Έξω! Έξω!» είπε εκείνος με ενθουσιασμό και αμέσως την ακολούθησε κρατώντας το βιολί του πατέρα του.

Κανονικά η Διδώ θα του έπαιρνε το βιολί από το χέρι, μια και ο Αλέκος μάνιζε αν του το πείραζαν, όμως προτίμησε να μην τον ταραξεί αυτή τη φορά, και εξάλλου της άξιζε λίγη ώρα ηρεμίας χωρίς φασαρίες και εξάρσεις. Τόσο πολλά ζητούσε; Αργότερα, ας άκουγε τα σχολιανά της.

Δυστυχώς, η ηρεμία που επιζητούσε σύντομα διαταράχτηκε. Δυο σοκάκια παρακάτω, ο Διονύσης ξαφνικά σταμάτησε στην άκρη του δρόμου και άρχισε να εκτελεί στο βιολί όσες μελωδίες είχε ακούσει από τον πατέρα του. Φάνταζε παράξενο που ένα έφηβο αγόρι, το οποίο δε γνώριζε να γράφει και να διαβάζει, που δυσκολευόταν να διατυπώσει τις σκέψεις του και χρειαζόταν βοήθεια για να καλύψει αρκετές από τις βασικές του ανάγκες, μπορούσε να παίζει τόσο όμορφα. Κανείς δεν τον είχε διδάξει. Τα αυτιά του έδιναν εντολή στα χέρια, και αυτόματα αναπαρήγε με ευκολία οποιονδήποτε μουσικό ήχο. Η μητέρα της συνήθιζε να προσδίδει θρησκευτική διάσταση στο ασυνήθιστο χάρισμα. «Κάτι του πήρε Εκείνος και κάτι του έδωσε», έλεγε κάνοντας τον σταυρό της.

Στη Διδώ δεν άρεσε καθόλου μια τέτοια σκέψη. Την τρόμαζε και την απωθούσε. Φανταζόταν με το παιδικό μυαλό της έναν γίγαντα για Θεό, με πολύ μακριά χέρια, να σου στέλνει συμφορές με το τσουβάλι και στο τέλος, για να μην Τον σι-

χαθείς, να σου πετά, όπως τα ξεροκόμματα στα σκυλιά... κά-
τι. Όχι και τόσο σπουδαία ανταπόδοση το ταλέντο στη μου-
σική κατά τη γνώμη της.

Οι περισσότεροι από τους περαστικούς στάθηκαν να απο-
λαύσουν το αυτοσχέδιο μουσικό θέαμα, όμως υπήρχαν κά-
ποιοι ανάμεσά τους που αμέσως μόλις ο Διονύσης ολοκλήρω-
σε το παίξιμό του άρχισαν να τον κοροϊδεύουν. Παιδιά ήταν,
Ρωμιοί όλοι τους, ίσαμε δεκαεπτά χρόνων το μεγαλύτερο, μα
το φαρμάκι που 'σταζε η γλώσσα τους το διαχειρίζονταν με
μαεστρία προκειμένου να τσακίσουν μια αθώα ψυχή.

Ευτυχώς ο Διονύσης δεν καταλάβαινε τις άσχημες κου-
βέντες, που αδίκως εκτοξεύονταν εναντίον του και εναντίον
της αδελφής του. Γέλαγε πανευτυχής θεωρώντας ότι αποτε-
λεί μέρος κάποιου παιχνιδιού που του διέφευγαν οι κανόνες,
όταν όμως έφαγε την πρώτη πέτρα στο δεξί αυτί, άρχισε να
πανικοβάλλεται και να κλαίει. Λες και το 'χαν κάνει επίτηδες
τα βρομόπαιδα που στόχευσαν το αδύναμο σημείο του Διο-
νύση. Όπου αλλού κι αν τον χτυπούσαν δε θα δημιουργού-
νταν τέτοιο πρόβλημα, όμως τα αυτιά ήταν η αχιλλειος πτέρ-
να του αδελφού της.

Χωρίς καθυστέρηση, η Διδώ πήρε τον Διονύση από το χέ-
ρι κι άρχισαν να απομακρύνονται, αλλά τα παιδιά τούς ακο-
λουθούσαν συνεχίζοντας να πετάνε πέτρες. Αν υπήρχε κά-
τι που πάλευε τόση ώρα μέσα της να συγκρατηθεί... τελικά
δεν τα κατάφερε.

Τυφλωμένη από την ανάγκη να βρει το δίκιο της με κάθε
τρόπο, πήρε φόρα και έτρεξε σαν λυσσασμένο σκυλί καταπά-
νω στον δεκαεπτάχρονο –διπλάσιος ήταν στο μπόι απ' αυ-
τήν–, που ολοφάνερα ξεχώριζε ως ο αρχηγός. Ουρλιάζοντας

και βρίζοντας άρχισε να τον κοπανάει όπου έβρισκε με τέτοια δύναμη, που ήταν να αναρωτιέται κανείς πού στο καλό κρυβόταν ανάμεσα σε ένα μάτσο κόκαλα και ελάχιστο κρέας να τα καλύπτει; Ο έφηβος αρχηγός προφανώς δεν είχε υπολογίσει ότι το μικρό και φαινομενικά ανίσχυρο κορίτσι θα αντιστεκόταν. Μη θέλοντας να βρει μπελάδες το έβαλε στα πόδια παίρνοντας μαζί και το υπόλοιπο ασκέρι.

«Άι σιχτίρ, μωρή αφιονισμένη! Κόρη του διαβόλου! Άντε στην κόλαση όπου ανήκεις!» της είπε δυνατά καθώς οπισθοχωρούσε.

Τελευταία φράση πριν από το άτακτο φευγιό του, που μοναδικό σκοπό είχε να αποτρέψει την αποδυνάμωση της κυριαρχίας του στα μάτια των υπόλοιπων που 'σερνε μαζί.

«Εσύ να πας στο Τζουρ Ματζούρ*, αχμάκη**!» του απάντησε εκείνη σηκώνοντας τις γροθιές της προς εκφοβισμό.

Γνώριζε καλά πως τον είχε νικήσει. Το ίδιο και αυτός. Ήταν αρκετό. Ήταν νίκη. Στο εξής ο δεκαεπτάχρονος θα το σκεφτόταν διπλά και τριπλά πριν τα βάλει ξανά μαζί της.

Το περπάτημα στο πλευρό του αδελφού της μέχρι το σπίτι ήταν τώρα αγέρωχο και υπερήφανο, ωστόσο όχι πιο ανάλαφρο. Δεν ήθελε να 'ναι υποχρεωμένη να υπερασπιστεί η ίδια σαν μάνα τον εαυτό της και τον Διονύση. Ήθελε να έχει μια μάνα που να υπερασπίζεται σαν λέαινα και τους δυο τους.

Μόλις άρχισε να νυχτώνει, ο Αλέκος ξεπόρτισε πάλι. «Άσε ένα πιάτο φαΐ να το βρω όταν γυρίσω», της είπε και τίποτε άλλο. Πήρε μερικές λίρες από το συρτάρι και εξαφανίστηκε με χά-

---

* Κόλαση.

** Ανόητος.

ρη όπως ένας άνθρωπος λεύτερος από υποχρεώσεις και ήσυχος με τη συνειδησή του. Σιγά μην του κρατούσε φαγητό! Ούτε θρίβουλο δεν του άξιζε! Κι αν τη μάλωνε με την αγριοφωνάρα του; Μπορούσε να τ' αντέξει. Την είχε πιάσει το γινάτι της. Αν, αν όμως της στερούσε εντελώς το σχολείο, όπως είχε κάνει και άλλες φορές για να την τιμωρήσει; Έπρεπε να φανεί έξυπνη. Σέρβιρε το φαγητό στο πιάτο και πριν το σκεπάσει με μια πετσέτα το έφτυσε και το ανακάτεψε. Ναι. Ένωσε πολύ καλύτερα.

«Διδώ; Παραμύθι! Παραμύθι θέλω!» είπε ο Διονύσης τραβώντας την από το μανίκι.

«Εντάξει. Σου χαλώ εγώ χατίρι; Πήγαινε στο κρεβάτι σου κι έρχομαι. Απόψε θα σου πω την ιστορία των πιο γενναίων πολεμιστών σε όλη την Ανατολία».

Δεν μπορούσε να συγκρατήσει τη χαρά του ο Διονύσης. Χτυπούσε παλαμάκια όπως τα παιδιά.

Συχνά ξεχνιόταν η Διδώ παρατηρώντας τον. Καθώς αντίκριζε το αψηλό του μπόι και τα αραιά γένια στο πρόσωπό του, πίστευε πως μπροστά της είχε έναν νεαρό κοτζαμάν άντρα, έτοιμο να αντεπεξέλθει σε όσα του επιφυλάσσει η ζωή, μα γρήγορα τη συνέθλιβε η πραγματικότητα και τον έβλεπε όπως στ' αλήθεια ήταν· ένα μικρό παιδί σε μεγάλη συσκευασία. Ακριβώς όπως τα δώρα της νενές της, Θεός σχωρέσ' την. Μεγάλα κουτιά με κόκκινο φιόγκο από το κατάστημα του Πιερ Ξερόπουλου στον Φραγκομαχαλά, που όταν το άνοιγες δεν έβρισκες κάποιο εντυπωσιακό παιχνίδι αλλά μπισκότα εισαγωγής. Ότι άξιζε ήταν η αναμονή και αυτό... μόνο τις πρώτες δύο φορές.

Μόλις αποκοιμήθηκε ο Διονύσης, η Διδώ σκέφτηκε, όχι χωρίς ενοχές, πως επιτέλους είχε έρθει η δική της ώρα κατά την οποία δε χρειαζόταν να ευχαριστήσει κανέναν παρά μό-

νο τον εαυτό της, τον δικό της καημένο εαυτό που για κανέναν άλλον εκτός από την ίδια δεν είχε αξία. Ο τρόπος βέβαια που επέλεγε να το κάνει θα φάνταζε τουλάχιστον παράξενος σε κάποιον ξένο, αλλά δεν έδινε δεκάρα.

Κρατώντας μια λάμπα στο χέρι, η Διδώ βγήκε από το σπίτι και περπάτησε ως τον «οντά των ψυχών», έτσι αποκαλούσε το ντάμι όπου ο Αλέκος ετοιμάζε τους νεκρούς προτού αναπαυτούν στο μεζάρι*. Λιβάνι και θανατίλα μύριζε. Άλλους θα τους ξένιζε και θα τους ανατρίχιαζε η εγγύτητα με τους πεθαμένους, που 'ταν κι αχρείαστη... όχι όμως εκείνη. Σε αυτό το μέρος αισθανόταν κοντύτερα στη μάνα της. Σαν να 'ταν μια πύλη που συνέδεε όσους ήταν κι όσους δεν ήταν πια.

Μερικές φορές, μάλιστα, όταν το αδειανό από ψυχή σώμα ανήκε σε γυναίκα, η Διδώ φαντασιωνόταν ότι ήταν της Μαργής και άρχιζε να της μιλά. Ροδάνι πήγαινε η γλώσσα της, γιατί δεν ήθελε να αφήσει τίποτε απ' έξω από όσα συνέβαιναν στην καθημερινότητά της. Μέχρι και συμβουλές ζητούσε. «Μάνα! Τι να κάνω που μου φέρονται άσχημα στο σχολείο;», «Μάνα! Γιατί ο πατέρας δε μας νοιάζεται;», «Τι λες; Αλλάζει ο άνθρωπος; Να βαστώ την ελπίδα μου;», «Μάνα! Χθες βράδυ είχε κι άλλη κρίση ο Διονύσης. Έκλαιγε και φώναζε. Τον μάλωσα πολύ. Είμαι κακιά αδελφή που νιώθω να μου σώνεται η 'πομονή;», «Μάνα! Θα βρω ποτέ την κυρία ευτυχία που μου 'λεγες;»

Ποτέ δεν έπαιρνε απόκριση, μα τι σημασία είχε; Αρκεί που απίθωνε κάπου τα σώψυχά της και ξεθύμαινε, ημέρευε και βοηθιόταν να αντέξει ακόμα μια μέρα. Ακόμα μια μέρα

---

* Μνήμα, τάφος.

μπροστά σε τόσες άλλες που θα έρχονταν και θα έφευγαν.

Ο θόρυβος που ακούστηκε απ' έξω και συνοδεύτηκε από ένα οργισμένο σιχτίρισμα χάλασε την ησυχία της νύχτας. Την τάραξε. Το δίχως άλλο ήταν ο πατέρας της, που είχε επιστρέψει μεθυσμένος ρίχνοντας πάλι τη γλάστρα με τον βασιλικό, κι αν έκρινε από τα γυναικεία διακεκομμένα κάκανα, θα είχε κουβαλήσει καμιά σαντέζα γιαβουκλού. Την έκοψε κρύος ιδρώτας. Αν την έβρισκε εκεί θα εξοργιζόταν και ποιος ξέρει τι θα της έκανε. Όταν βρισκόταν σε κατάσταση μέθης δεν έλεγχε τον εαυτό του. Καλύτερα λοιπόν να κρυβόταν ελπίζοντας ότι θα τέλειωνε γρήγορα τη συζήτησή του με τη σαντέζα.

Μέρη για να κρυφτεί δεν υπήρχαν σε τόσο μικρό χώρο, εκτός από το μεγάλο μακρόστενο τραπέζι όπου ο πατέρας της ακουμπούσε τους πεθαμένους. Ήλπιζε πως το σεντόνι που το σκέπαζε θα την κάλυπτε επαρκώς. Γρήγορα κουλούριασε το σώμα της και χώθηκε τρέμοντας στην κρυψώνα. Ίσα που πρόλαβε, αφού ο Αλέκος και η συνοδός του είχαν πλέον μπει.

Τα πρώτα δευτερόλεπτα δε μιλούσαν καθόλου, πράγμα που παραξένεψε τη Διδώ, ωστόσο αυτή η σιωπή δεν κράτησε πολύ. Δυστυχώς για εκείνη! «Τώρα θα δεις τι θα πάθεις. Θα μπω τόσο βαθιά μέσα σου που θα σε σκίσω, μωρή κούρβα*». Έτσι δε μου γύρευες πριν λίγο;» της φώναξε εκείνος. «Ναι! Ναι!» φώναξε και η σαντέζα αναστενάζοντας.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την παθιασμένη κατάφασή της, το τραπέζι άρχισε να σείεται πέρα δώθε σαν ζωντανός οργανισμός που καταλάβαινε ότι δεν ήταν παγωμένα τα σώματα που

---

* Ξεσκισμένη, πουτάνα.

πάλευαν μανιασμένα πάνω στο σκουρόχρωμο ξύλο του, αλλά τόσο θερμά που κόντευαν να του βάλουν φωτιά.

Η Διδώ είχε παραλύσει. Δεν είχε ακούσει ξανά τους ήχους του έρωτα. Ήταν περίεργοι και την έκαναν να αισθάνεται αμήχανα και νευρικά. Με τους δυο δείκτες της βούλωσε τα αυτιά της όσο καλύτερα γινόταν περιμένοντας να τελειώσει η πάλη. Ευτυχώς δεν κράτησε πολύ, όμως συνοδεύτηκε από ένα παρατεταμένο ουρλιαχτό –της σαντέζας ήταν–, που της έκοψε τη χολή και την έκανε να αναπηδήσει από τρόμο φανερώνοντας την παρουσία της.

Από τη μακριά ολόμαυρη κοτσίδα την τράβηξε έξω από το τραπέζι ο πατέρας της. Σαν άγαλμα στεκόταν εκείνη και με τα μάτια χαμηλωμένα τόσο ώστε να μη βλέπει τίποτε άλλο εξόν από τις μύτες των ποδιών της. Περισσότερο ντροπή ένιωθε παρά φόβο. Ποτέ δεν είχε ξαναδεί τον πατέρα της ή οποιονδήποτε άλλον άντρα γυμνό όπως τον έπλασε ο Θεός. Πόσες τρίχες είχε το σώμα του! Ίδιος αρκούδα! Αντίθετα, η γιαβουκλού του διέθετε κατιφένιο* σώμα όλο κορφές και καμπύλες. Δεν είχε προλάβει να δει άλλα προτού χαμηλώσει το βλέμμα της.

«Μου λες τι σκατά γυρεύεις εδώ πέρα τέτοια ώρα;» τη ρώτησε ωρυόμενος.

Τι να του πει; Πώς μπορούσε να δικαιολογήσει την παρουσία της στο απαγορευμένο μέρος χωρίς να φανεί περισσότερο αλλόκοτη από ό,τι τη νογούσε; Δε μίλησε. Απλά τον άκουγε να της φωνάζει, να τη βρίζει και να της απαγορεύει να ξαναπάει σχολείο. Σε αυτό το σημείο σαν να της γύρισαν τα μά-

---

* Βελούδινο.

τια ανάποδα από τον θυμό. Ήταν αδύνατο να ελέγξει τα νεύρα της αλλά και τα λόγια που τα συνόδευσαν.

«Δεν είσαι πατέρας εσύ, αλλά ένας ναμουσουζης* παλιολίτσης** και ντηριέμαι*** για σένα! Εσύ φταις που 'χασα τη μάν-»

Δεν πρόφτασε να αποσώσει την κουβέντα της και ο Αλέκος σήκωσε το χέρι αστράφτοντάς της έναν μπάτσο τόσο δυνατό, που για μερικά δευτερόλεπτα θόλωσαν τα πάντα γύρω της και πίστεψε πως θα σωριαζόταν στο κρύο πάτωμα. Ένας Θεός ξέρει πού βρήκε τη δύναμη να σταθεί στα πόδια της, όμως, όταν τα κατάφερε, άρχισε να τρέχει τυφλωμένη από τα δάκρυα. Δε βάσταγε άλλο η καρδιά της να μένει σε αυτό το σπίτι. Δε βάσταγε.

Περιπλανιόταν για πολλή ώρα στα αδειανά από κόσμο σοκάκια, ώσπου κατέληξε στο Και, το πιο συναρπαστικό μέρος σε όλη την Σμύρνη. Όπου κι αν άπλωνες το βλέμμα, σε οποιοδήποτε σημείο του κι αν ξαπόσταινε η ματιά, η ψυχή σου αγαλλίαζε γεμίζοντας με μια ζεστασιά παρόμοια με εκείνη που σε περιέβαλλε όταν ασχημάτιστος ακόμα βρισκόσουν στη μήτρα.

Από τη μια, οι αρχοντικές διώροφες κατοικίες με τα κλειστά ξύλινα μπαλκόνια τους, οι αποθήκες, τα χάνια, τα θέατρα, οι λέσχες, τα καφέ, οι τράπεζες και τα ξενοδοχεία και, από την άλλη, μια θάλασσα αρχόντισσα να φιλοξενεί κάθε λογής πλεούμενα, από τα βαποράκια της τουρκικής Χαμιδιέ, που σε μετέφεραν στα προάστια –στο Κορδελιό, στα Πετρωτά, στο Γκιοζ

---

* Άτιμος.

** Παλιοβρομιάρης.

*** Ντρέπομαι.

Τεπέ, το Καρατάσι-, τα δεκάδες ιστιοφόρα και ρυμουλκά, μέχρι τα μεγάλα πλοία που συνέδεαν τη Σμύρνη με τα λιμάνια της βόρειας και δυτικής Ευρώπης, της Αδριατικής, της νότιας Ρωσίας, αλλά και του Αιγαίου και της Μέσης Ανατολής.

Ενδιάμεσα, ανάμεσα δηλαδή στη θάλασσα και στα κτίρια, θα έβρισκες ό,τι έδινε ζωή και χρώμα στον ευλογημένο τούτο τόπο. Πάνω στις πλάκες Νεαπόλεως που 'χαν τοποθετηθεί στο λιθόστρωτο, έκοβε βόλτες ένα ετερόκλητο μείγμα ανθρώπων δημιουργώντας ένα ευχάριστο αν και καμιά φορά ανυπόφορο κομφούζιο. Νερουλάδες που κουβαλούσαν τα κουδουνιστά μπρούντζινα δοχεία τους, μικροπωλητές, βαρκάρηδες, χαμάληδες, Ανατολίτες με σαλβάρια και φέσια, καλοντυμένοι Ευρωπαίοι κύριοι που κατευθύνονταν προς τον χώρο εργασίας τους, κομψές κυρίες με το διχτάκι για τα ψώνια της ημέρας στο 'να χέρι και με το παρασόλι στ' άλλο.

Έτσι όπως περπατούσε χαμένη μέσα στις ανησυχητικές σκέψεις της, η Διδώ δεν άκουσε τον ρυθμικό ήχο της καρότσας καθώς περνούσε από δίπλα της. Έσα που πρόλαβε να κάνει στην άκρη. Οι φωνές του καροτσέρη και ο χαρακτηρισμός «χαιϊβάνι» που της έδωσε ήταν απόλυτα δικαιολογημένα. Ένωθε βουτηγμένη στην απελπισία και μόνη. Πολύ μόνη! Δεν είχε ιδέα τι έπρεπε να κάνει και ούτε είχε κάποιον δικό της άνθρωπο να τη συμβουλευσει. Αν δεν ήταν ο Διονύσης, θα κρυβόταν σε κάποιο από τα φορτηγά πλοία που κατέφταναν καθημερινά στο λιμάνι για ανεφοδιασμό και όπου την έβγαζε, αρκεί να μη χρειαζόταν να αντικρίσει ξανά τον Αλέκο. Δεν μπορούσε, όμως. Δεν γινόταν να αφήσει πίσω τον αδελφό της, έρμαιο στα χέρια ενός αδιάφορου πατέρα. Αν ζούσε τουλάχιστον η νενέκα της, θα τους έπαιρνε να μείνουν μαζί της στο Κορδελιό στο όμορφο

χωριό Παπά Σκάλα, μα ούτε εκείνη ζούσε ούτε ο παππούς της.

Θεέ μου, τι θα κάνω; Τι μπορώ να κάνω; Μου 'στειλες περισσότερα από όσα μπορώ να αντέξω και δε χαλαλίζεις ούτε έναν άγγελό σου για να με βοηθήσει!

Κάθισε αποκαμωμένη σε μια άκρη ξεσπώντας σε λυγμούς και περιμένοντας να φύγει από μέσα της το παράπονο που 'δενε σαν κόμπος τον λαιμό της. Αν δεν το ξεφορτωνόταν, θα ήταν αδύνατο να κάνει έστω κι έναν συλλογισμό με κάποια λογική. Ψυχραιμία χρειαζόταν. Ψυχραιμία και θάρρος.

Ένα κατάμαυρο εντυπωσιακό αυτοκίνητο όπως αυτά που πουλούσαν στην Εγγλέζικη Σκάλα σταμάτησε ακριβώς μπροστά της και ο οδηγός κατευθύνθηκε πεζός προς το μέρος της λες και την είχε βάλει στόχο. Αν της είχε απομείνει καθόλου κουράγιο, θα το 'βαζε στα πόδια, γιατί δεν ήθελε να βρει μπελά από τον ξένο τσελεμπή* που φαινόταν να 'χει του Μπαλτατζή την κάσα**, όμως εκείνη δεν κούνησε ρούπι από τη θέση της παρά σήκωσε το κεφάλι και τον κοίταξε. Ψηλός, ξανθός, με αχνογάλαζα μάτια. Βρετανός λεβαντίνος ήταν το δίχως άλλο. Λες κι όλους το ίδιο χέρι τούς είχε πλάσει!

«Τι κάνεις εδώ πέρα μόνη σου; Είσαι καλά; Μήπως έχεις χτυπήσει;» τη ρώτησε με γνήσιο ενδιαφέρον.

Να 'χε χτυπήσει; Όχι! Δεν είχε χτυπήσει, όμως καλά δεν ήταν. Προσπάθησε να στεγνώσει με την αναστροφή της παλάμης της τα μουσκεμένα από τα δάκρυα μάτια της, που σίγουρα τώρα θα έδειχναν ακόμα πιο τρομαχτικά.

---

* Αριστοκράτης.

** Η έκφραση αυτή βγήκε από την οικογένεια Μπαλτατζή, μέλη της οποίας ήταν τραπεζίτες και είχαν πολλά λεφτά.

ΣΜΥΡΝΗ 1913. Η Μαργή, πληροφοριοδότρια των Βρετανών, αισθάνεται τα δάχτυλα του Τούρκου διώκτη της να σφίγγουν τον λαιμό της, την ανάσα της να κόβεται. Η εντεκάχρονη κόρη της Διδώ, με τα παράξενα μάτια που όλοι τα κοροϊδεύουν και τα φοβούνται, τίθεται μαζί με τον αδελφό της υπό την προστασία του λεβαντίνου Έντουαρντ, συνεργάτη της Βρετανικής Μυστικής Υπηρεσίας. Εκείνος θα αντιληφθεί την ιδιαίτερη ευφυΐα της και θα αναλάβει να της προσφέρει, μέσα στα επόμενα χρόνια, όλα τα εφόδια που θα τη μετατρέψουν σε πολύτιμη κατάσκοπο, ενώ παράλληλα προσπαθεί να κρύψει το ανόσιο αίσθημα που γεννιέται για την προστατευόμενη του.

Η μέρα της φωτιάς και της καταστροφής θα σημαδέψει για πάντα τη Διδώ. Κουβαλώντας βαριές απώλειες στις αποσκευές της, θα πάρει τον δρόμο της προσφυγιάς, δημιουργώντας μια νέα ζωή στην Ελλάδα, σε έναν τόπο που ταλανίζεται από τα δικά του προβλήματα.

Ένα πιάτο που ράγισε στο ταξίδι για τη νέα πατρίδα θα υπενθυμίζει σε όλους πως ό,τι σπάει ξανακολλάει και ό,τι καταστρέφεται μπορεί να φτιαχτεί από την αρχή.

*Ένα μυθιστόρημα πλημμυρισμένο
από τους ηδονικούς αναστεναγμούς της Σμύρνης
πριν από την Καταστροφή, τους ψιθύρους των μυστικών
υπηρεσιών που έδρασαν τότε εκεί και τον έρωτα που μπορεί
να γεννηθεί από δυο μάτια διαφορετικού χρώματος.*

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psychogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ: 25250

Ε Σ Ε Ι Σ Κ Ι Ε Μ Ε Ι Σ Π Α Ν Τ Α Σ ' Ε Π Α Φ Η